

Befejezetlen élet befejezetlen regénye

Tomán László

GELLÉRI ANDOR ENDRE: EGY ÖN- ÉRZET TÖRTÉNETE, SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1957.

„A kézirat itt megszakad” — ezeket a végzetesen visszhangzó szavakat nyomtatták Gelléri Andor Endre ön-életrajzi regényének végére. Megszakadt a kézirat, mert megszakadt egy élet; a szürke egyenruhába bújt párkák elszakították az író életének alig-alig legombolyított fonalát. 1944-ben, tragikus körülmények között fejezte be életét Gelléri, amikor a hitlerizmus, önön pusztulásának elkerülhetelenségét érezve, véres korbácsával az utolsókat vagdosta; regénye pedig még a béke-időkben, valahol Olaszországban fejeződik be, ahova a Baumgarten-díjas író üdülni utazott, és már sejtette, volt valami tudatalatti megérzése, hogy a vég rávetette árnyékát. Ezért írhatta könyvének utolsó oldalán, az utolsó sorokban olyan fájdalommal, olyan panaszkodón: „Még korai lenne az elmulás”, habár előzőleg nem egyszer veti fel a halál gondolatát, s foglalkozik az embertelen kimúlás veszélyével.

A regénynek két sarkpontja van: a szerelem és a halál. Az első, a szerelem — a regény tanúvallomása szerint — olyan volt Gelléri életében, mint egy állandóan éber kísérő, kísértő, kísértet, mint egy lidércnyomás, amely alól naponta keresett menedéket lányok és asszonyok, szépek és kevésbé szépek, nagyon fiatalok, meglehetősen fiatalok és egyáltalán nem fiatalok karjában, ajkán, ölében. És mindegy, hogy Lulunak vagy Kamillának, Andreának, Idának, Verának, Tessának, Annának, Veronikának vagy Genovénak hívták őket, vagy nevük sem volt, csak szerelmük. Az a Gelléri, az Egy önérzet történetéből, akinek azért mégsem kell tökéletesen azonosnak lennie az élő Gelléřivel, túláradó férfiasságában úgy csapott le minden szemé elé kerülő nőre, mint vércse a kiscsibékre: falánkan. Telhetetlenül. Kielégíthetetlenül. Ezért olyan nagyszerű alakja ennek a könyvnek az előbb említett Genovéva, ezért olyan pompásak azok az oldalak, amelyek róla. az ő kereséséről szólnak, mert látta — látta? —, inkább ébren álmodta, Genovéva olyan, „mintha egyetlen személy lenne, bár száz alakban je-

lentkeznek”, és így vált szimbólummá, a fájó, utolérhetetlen, eszményi nő jelképévé.

Van valami üldözésszerű Gelléri szerelemben, ahogy az egyik nő után a másik jött, ahogy abban, akit éppen szeretett, az előzőt, az előzőket és az összes eljövendőket szerette, s azokat is, akiket csak kívánt, de el nem ért. Az Egy önérzet történetében nem lehet lépésről lépésre követni sem Gelléri életét, sem szerelmeit, mert a regény vonalvezetése teljesen zilált, a hangulattól, asszociációktól, szenvedélyektől vezérelt meseszöveg nem igazodik semmiféle időrendhez. Csak emlékek, képzetársítások szabják meg a történet bonyolódását, s így nekünk férfikorból gyermekkorba, aztán vissza, a huszas évek derekáig, majd a kamaszkorba, végül ismét a harmincas évekbe kell ugranunk az író képzeletével, szertele-nül, vadul.

Mit keresett Gelléri a nőkben, szerelemben? Csupán szekszuális élményt? Nem tévednénk, ha erre a kérdésre igennel válaszolnánk. Mert valóban élményt keresett, s ez esetben nem lényeges a jelző. Gelléri, aki önvallomása szerint, minden pillanatban kutatta, elemezte, boncolta az életet, a valóságot, hogy meglelje benne a tündéri távlatot, a költészetet, nem kerülhette el a szerelmet sem. Ami a szerelemben ennél több, ennél mámorítóbb volt, — az jelentette Gelléri emberi profitját.

Az a másik említett pólus pedig igen messze esik a szerelemtől: nyomasztó, kínzó jelenség Gelléri életében: a halál, de nem közvetlen alakjában. Ami felidézte, ami okozta, az annyira megvetett szó, annyi könny, vér, átok és halál tapad, ragad hozzá, hogy ki sem mondom. Ehelyett megkísérlek fényt vetni Gelléri emberi arcának egy oldalára.

Gelléri ahhoz a „bélyeges sereghez” tartozott, amelyről már Ady mély, őszinte fájdalommal írt, s amelynek tagjai az orosz aknamezőkön, az európai halálgyárakban, a felsebzett kontinens minden országútján otthagyták csontjaikat. A fasiszta barbárság tömeghisztériájának százezernyi áldozata között olyan emberek is voltak, akik évszázadokra szóló szolgálatot tettek az emberiségnek, épp annak a népnek is, amely elpusztította őket. Gelléri, akihez hasonló elbeszélő zseni kevés volt a magyar irodalomban, a saját bőrén érezte a féltrevezettek gyűlöletét.

Már gyermekkorában, amikor az ember lelke a legfogékonyabb, észreveszi a megkülönböztetést. Később, a középiskolában turulista fajvédők támadják meg. Végül pedig, amikor az államhatalom bevezeti a kényszermunkát, Gellérinek az első között kell bevonulnia. Aztán már nem volt vége. Egymást követték a behívások, megszegyenyítések; odahaza, szeretett hazájában, viselnie kellett a foltot, látnia kellett, feleségének és gyermekeinek szenvedését és megalázását. Hogy küzd, mennyire harcol önmagában a kisebbrendűségi érzés ellen, hogy szeretne igazságot tenni, bebizonyítani egyenrangúságát: „De élni és még hébernek is lenni! És tulajdonképpen mégsem annak lenni, hanem elsőtől és inkább csak embernek, zavart, kósza léleknek, aki a héberi terhek folytán kétszer, hússzor igyekszik igazabbnál igazabb emberségre!” Hogy akart ő védekezni? Mi volt az ő harci eszköze? Maga felel: „Szeretni akartam azokat, akik engem csak gyűlölni tudtak.” Erzi a faji megkülönböztetés minden igazságtalanságát, oktalanságát, igazolhatatlanságát: „Soha se törődtem az egykori Izráellel. Messze feküdt, tengerek, ködök mögött... Óbuda volt az én országom, a fenyvessel... a téglagyárral és a lakatosműhellyel... A gyerekek jelenéseket lát, de még nincs nevük... S ha egyszer magyarul beszél, mi köze van a Holt-tengerhez, a siralom falához? Inkább izgatja őt Attila, aki itt ezen a földön élt, és harcolt; vagy Árpád, vagy a vitézek előtt futó csodaszarvas...”

De itt nem a fajelméletről, hanem ismét csak Gelléri egyik élményéről akarok beszélni, hisz az üldöztetés az ő számára élmény is volt, a borzalom és az embertelenség élménye: így is írt róla önéletrajzi regényében. S hogy a kör bezáruljon, hogy a fájdalom eléggé mélyre hatoljon, épp ez az átok, az esztelen megkülönböztetés szól bele egyszer szerelmébe is, s megmutatja: itt sem nyugodhat, a gonoszság intim életét is megzavarja.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy Gelléri csupán a zsidóság üldöztetése miatt szenvedett. Igaz, mártírhalálát származása okozta, de egész életében együtt érzett és szenvedett az elnyomott, kizsákmányolt, nyomorgó tömegekkel. Regénye és legtöbb elbeszélése róluk, a proletárokról szól, s életében, utolsó percéig sem szakította meg a kapcsolatot az egyszerű munkásokkal,

akik az ő szemében, a lírikus szemében nem voltak szociológiai kategória, hanem szenvedő emberek. Politikai hitvallása, meggyőződése nem volt olyan szilárd, hogy harcba vigye, sohasem tudott lelkesedni sem vallásos, sem pedig politikai dogmákért. „Szaktárs!” — mondta egyszer egy munkásnak — „Tiszta hó és jég a világ, és nekem nincs hozzá elég tüzem.” Kell-e ennél világosabb, kell-e ennél őszintébb vallomás arról, hogy Gelléri mindeneelőtt és mindenekfelett költő volt, akkor is, amikor szeretett, akkor is, amikor szenvedett, s méginkább, teljesen, amikor álmodott és írt.

Kosztolányi egy alkalommal így jellemezte Gelléri írásait: „tündéri realizmus”. Az Egy önérzet történetének olvasása közben úgy érezzük magunkat, mintha egy emelkedettebb, szivárványként ragyogó és káprázatos világban járnánk, ahol sokszor megszűnik hatni a vonzóerő, és érvénytelenné válnak a logika törvényei. A fogalmak árnyaként lebbenek, minden szava tarka léggömbként röppen, bizonytalanná válik lábunk alatt a talaj, s elfog az éber álom kábulata. De itt vagyunk a földön; a nyomor, melyről Gelléri leggyakrabban szól, annyira földi, annyira tapintható, hogy álmunkból ökölbe szorított kézzel ébredünk.

Még könyvének írása közben, amikor mind súlyosabb, feketébb és fenyegetőbb felhők borították az ország égét, Gelléri lejegyezte gondolatát arról a lehetőségéről, hogyha nem tudja befejezni alkotását: „... inkább torzó maradjon az egész, mint művészi hiúságtól kerekre alakított regény.” Valóban, az Egy önérzet története csonka maradt, nem lett belőle teljes regény. Sohasem lett volna az a megszokott, konvencionális értelemben. A kompozíció teljes szabadsága, az események önkényes, s csupán asszociatív összefűzése műfajilag is új utakra vezette Gelléri. A mű befejezetlensége megfosztott bennünket

mindazoktól az értékektől, amelyeket a kész regény ígért, de ez a torzó a maga félbeszakítottságában, félbenmaradottságában dokumentuma korunk embertelenségének, és kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a harminchat éves korában mártírhalált halt író milyen művésze volt a magyar nyelvnek, a modern stílusnak, milyen újtója a nemzet irodalmának. Egyik kritikuskunk elmarasztalja Gelléri, mert első regényének, a Nagymosodának kompozíciója hibás, „naturalisztikus részek realista és szürrealista ábrázolásmóddal szövődnék egybe”. Ugyanezt lehetne állítani az Egy önérzet történetéről is, mert a könyvben rapszódikusan, szeszélyesen váltakoznak a lírai részek, irracionális párbeszédék és leírások, a nyomor kegyetlenül reális ábrázolása és pásztorórák majdnem naturalista bemutatása. De ez Gellérinél nem „kompozíciós hiba”, hanem ritmus, amely a mű tartalmából, az író temperamentumából és stílustörékvéseiből ered. Maga mondja egy helyen: „... legyen ez az írás olyan, mint az analitikusnál eltöltött óra: szabad és kötetlen asszociáció.”

A magyar irodalomban úgy pusztított a korai halál, annyi íróját vitte el idő előtt a TBC, kozák lándzsa, vérbaj, Dachau, schisophrénia, tarkólövés, éhhalál, hogy talán egyszer meg lehet majd írni a derékbatört írói pályák történetét. S az a történet Csokonaival, Petőfivel, Adyval, József Attilával, Radnóttival, Szerb Antallal és annyi mással együtt feltétlenül foglalkozik majd Gelléri Andor Endrével, a modern magyar novella mesterével is. A történetírónak az ő esetében könnyű lesz a dolga, mert Gelléri az Egy önérzet történetében megírta majdnem mindazt, amit róla tudnunk kell.

A legszörnyűbből, a végső kínokról és haláláról már nem tudósíthatott bennünket. Még senki sem üzent vissza az árnyékvilágból. Éppen ezért:

A kézirat itt megszakad.